

BĚŽNÉ FUNGOVÁNÍ VĚZNIC KRAJSKÝCH SOUDŮ V RAKOUSKU-UHERSKU A REPUBLICE ČESKOSLOVENSKÉ NA PŘÍKLADU VĚZNICE V UHERSKÉM HRADIŠTI

Jan Zámečník, Vojenský ústřední archiv, Praha

Běžný provoz věznice v Uherském Hradišti, stejně jako ostatních věznic v Rakousku-Uhersku a meziválečném Československu, byl ovlivněn především ustanoveními domácího řádu a předpisů pro dozorce, ať už šlo o jednotlivé fáze a typy výkonu trestu, práci vězňů či jejich vyučování.

Běžné fungování věznice je, podobně jako v případě jakýchkoliv jiných institucí, třeba řídit předpisem, v prostředí vězeňství první poloviny 20. století nazývaným *domácí řád*. Ten stanovoval běžnou podobu denního režimu a průběhu trestu, povinnosti i práva vězňů; také zaváděl sankce a tresty za porušování jeho ustanovení.

Obecně vzato byl domácí řád vydáván vždy pro všechny věznice daného typu prezidiem c. k. vrchního zemského soudu, popřípadě ministerstvem spravedlnosti v době Československé republiky. Vězeňské správy jednotlivých věznic jej poté schvalovaly k použití v každé věznici zvlášť, ovšem odlišnost domácích řádů v rámci věznic jednoho typu byla minimální, daná především jejich prostorovými dispozicemi a počtem vězňů. Domácí řád měl být přístupný v úřední knihovně a vyvěšen v každé cele, aby se zajistila každému vězni možnost řádně se s ním seznámit. Domácí řády nebyly vydávány či aktualizovány nijak pravidelně (ostatně jako trestní zákon č. 117 ř. z. z 27. 5. 1852, na který byly navázány a jenž zůstal v platnosti s průběžnými úpravami až do roku 1950).¹

V době zahájení fungování nové věznice v Uherském Hradišti byl v platnosti domácí řád vycházející z *Domácího řádu pro věznice c. k. krajských soudů*, který byl vydán a podepsán v Brně v roce 1883 prezidentem Vrchního zemského soudu Edelmannem.² V roce 1936 pak byl vydán *Domácí řád pro věznice krajských soudů*, který platil do svého nahrazení v roce 1945.

Zásadním prvkem domácího řádu bylo rozdělení vězňů do dvou základních skupin podle fáze jejich pobytu ve vězení – vyšetřovanci byli vazebně stíháni, ale doposud pravomocně neodsouzeni, naproti tomu trestanci byli již na základě trestního zákona odsouzeni k trestu odnětí svobody, a to dle stupňů buď k jednoduchému či tuhému vězení, nebo jednoduchému či těžkému žaláři (každý stupeň mohl být zpřísněn rozsudkem nebo na základě ustanovení domácího řádu), podle tohoto stupně a délky trestu byli odsouzení případně předáváni do trestnic.³

V zásadě však vyšetřovanci a trestanci neměli spolu, podobně jako muži a ženy, přijít do kontaktu, zároveň také vyšetřovanci měli, pokud to bylo možné, být drženi pouze v samovazbě, k čemuž ve věznici v Uherském Hradišti sloužil především samostatný trakt samovazeb. Pokud to například z kapacitních důvodů nebylo možné, neměli být nikdy dohromady dva vyšetřovanci, které by spojoval prošetřovaný případ.⁴

Domácí řád ovlivňoval pobyt ve vězení od samého počátku nejenom statusem, jaký byl vězňům udělen. S prvními ustanoveními se vyšetřovanci či trestanci setkali již při svém nástupu, kdy jim standardně byly odebrány veškeré nedovolené osobní věci, přesto ale „...uvězněným vyšetřovancům a trestancům k jednoduchému žaláři, k jednoduchému aneb tuhému vězení odsouzeným jest užívání vlastního prádla a šatstva dovoleno. Smějí však po-

vždy jen jeden jednoduchý oblek mít. Také jest jim k pokrývání hlavy užívati domácí čepice.“⁵ Avšak neměli-li povolení či možnost opatřit si a nosit vlastní prádlo nebo oděv, dostávali uvěznění erární vězeňské ošacení.⁶

S oblečením a nástupem do vězení je spojená také otázka hygieny ve věznici – ta byla důležitá už z toho důvodu, že v uzavřené komunitě bylo nebezpečí šíření jakýchkoliv nakažlivých nemocí nebo parazitů velmi vysoké. Podle domácího řádu byli vězni při přijetí prohlédnuti, okoupani, podle délky případného trestu také oholeni nebo ostříhání.⁷ Podle § 6 domácího řádu také měli mít možnost (nebo spíše povinnost) dodržovat hygienu též v průběhu pobytu ve vězení. K dodržování hygieny se vázalo také stříhání vlasů a holení vousů, které ve sledovaném období ve věznici za příplatek podle počtu hlav prováděl jeden z dozorců. Podle domácího řádu byli vězni holeni každý týden a stříhání jednou za čtrnáct dnů.⁸ Podobný rytmus byl také při střídání prádla, které bylo vězňům vyměňováno za čisté jednou týdně, výjimka platila pro vězně zaopatřené vlastním prádlem, kteří mohli dostávat čisté častěji, pokud čištění uhradili z vlastních prostředků. Ložní prádlo bylo vyměňováno jednou měsíčně.⁹

Protože základem vězeňství v první polovině 20. století bylo především výchovné působení na vězně, především na trestance, byla jim uložena jednak povinnost účastnit se bohoslužeb, tak také povinnost účastnit se vyučování.¹⁰ Toto vyučování bylo určeno všem mladistvým, ale také všem trestancům odsouzeným na více než pět měsíců, mladším třiceti pěti let, kterým zároveň chyběly základní znalosti (čtení, psaní, počty).¹¹ Vyučování probíhalo v době pracovní činnosti, která byla jinak povinná pro všechny trestance a při jejím výběru mělo být přihlíženo také k jejich schopnostem, případné odbornosti a civilnímu zaměstnání, nebo také ke stupni vězení/žaláře, k němuž byl trestanec odsouzen. Trestanci, kteří měli povolení obstarávat si jídlo z vlastních prostředků, neměli povinnost, pouze možnost pracovat, stejně jako vyšetřovanci, kteří však práce vykonávali takřka pouze na svých celách.¹² Vězni za režijní práce pro věznici nedostávali žádnou mzdu; za práce pro soukromníky dostávali pouze část mzdy – polovina jim byla ukládána a vydána až při opuštění věznice, druhou polovinu mohli se svolením inspektora použít – pro nákup ke své potřebě nebo na podporu příbuzných mimo věznici.¹³

Vedle povinností vězňů obsahoval domácí řád také jejich práva, v podstatě šlo o právo na kontakt s příbuznými a přáteli „dobré pověsti požívajících“¹⁴ a o výše zmíněné právo na nákup tzv. vedlejších požitků. Vězňům byl kontakt s lidmi mimo věznici dopisem nebo při návštěvě povolen dle stupně přísnosti uvěznění buď jednou za měsíc (žalární trestanci), jednou za týden (trestanci vězením) nebo kdykoliv po povolení (vyšetřovanci).¹⁵ Množství požitků bylo omezeno především finančně na polovinu mzdy, ale stanoven byl také nevyšší týdenní limit. Většina vedlejších požitků byla v podobě jídel, která se jinak na vězeňském jídelníčku objevovala pouze sporadicky – slanina, vařená vejce, máslo, pivo či šňupavý tabák (kouření bylo ve věznici zakazováno).¹⁶

Dále domácí řád obsahoval předpisy, jak se mají samotní vězni chovat. Často se v nich opakovaly příkazy a zákazy již dříve uvedené (zákaz nepovolené komunikace s lidmi mimo věznici, udržování čistoty, poctivost při práci, pozornost při vyučování i bohoslužbě). Zdůrazňována byla úcta k zaměstnancům věznice, poslušnost vůči nim, stejně jako vůči trestancům pověřeným dozorem nad zachováváním pořádku na celách. Vězni ze samovazby měli zakázáno jakkoliv se stýkat s jinými vězni, ostatní měli svolení komunikovat pouze se spoluvězni na společné cele nebo v práci. Společná komunikace byla omezena také při chůzi a i na vycházce mohli spolu vězni mluvit pouze ve dvojici.¹⁷ Zároveň „...byl-li nějaký vězeň jiným vězněm uražen, aneb bylo-li mu jinak ublíženo, není mu dovoleno sobě samému pomoci zjednati, nýbrž stěžuj si u dozorce neb žalárníka.“¹⁸ Spolu s tím byly zakázány také jakékoliv „obchodní“ vztahy mezi vězni, ale i darování či vyměňování nebo půjčování si věcí.

Lehce komicky a jako samozřejmá věc pak v domácím řádu působí § 22: „*Vězňové necht se o útěk nepokoušejí a necht se chránit podporovati takového podniku a zpozorují-li přípravy k prchnutí aneb úmluvy o něm, ať oznámí je dozorcí aneb žalářníkovi.*“¹⁹ Také měli vězni zakázáno mít u sebe cokoliv, co jim nebylo výslovně povoleno (provazy, nože, peníze, sirky a podobné), což mohli dozorcí kdykoliv kontrolovat.²⁰

Disciplinární tresty vynucující ustanovení domácího řádu jsou uvedeny v samém závěru. Trestání však nemuseli být jen samotní viníci, ale také ti, kdo jejich jednání či přípravy neohlásili nebo při něm napomáhali. Došlo-li k trestnému činu, pak byli souzeni podle trestního zákoníku, ale šlo-li o pouhé porušení domácího řádu, mohli být potrestáni na jeho základě disciplinárním trestem. „*Tresty disciplinární jsou: 1. důtka, 2. odejmutí vedlejších požitků aneb jiných výhod na čas, 3. půst o vodě a chlebě, 4. spoutání, 5. tvrdé lože, 6. vazba o samotě v kázeňské komůrce, 7. zavření o samotě v temné komůrce. S tresty pod 6 a 7 uvedenými spojeno jest vždy tak, že ten, jehož se týče, zbaven jest vedlejších požitků a zvláštní stravy, výhody odesílati a přijímati dopisy, přijímati návštěvy z venku a že vyloučen jest ze společně procházky. Ukládati tresty disciplinární přísluší předsedovi soudu. Stížnost na ně nemá odkládacího účinku.*“²¹

Poslední věcí, kterou domácí řád pro věznicu určoval, byl denní pořádek. V létě vstávali vězni v šest ráno, v chladném období o hodinu později, po osobní hygieně, úklidu cely a snídani sestávající z dávky chleba, většinou s polévkou, byla od sedmi či osmi hodin do poledne doba práce, odpolední práce pak byla od půl druhé do sedmi, do ní ovšem zasáhlo „*odpoledne od 4½ až do 5 hod. požívání vedlejších dávek pokrmových a odpočinek.*“²² Spát šli vězni kolem půl deváté večer. Odlišný denní program byl pak v neděli nebo ve svátek, kdy vězni vstávali vždy v osm hodin dopoledne a v devět se účastnili (katolické) bohoslužby. Ve sváteční den také byli vězni zbaveni pracovní povinnosti, měli se zabývat především četbou nebo zpracováváním školních úkolů, psaním dopisů, případně jinou nezakázanou činností.²³

Zvláštním předpisem pak byly upraveny podmínky pro výkon trestu v samovazbě, z větší části však vycházely z domácího řádu. Podle § 1 tohoto předpisu byl výkon trestu v samovazbě doporučen pro prvotrestance a mládež, aby se tak zajistilo, že nebudou „*nakaženi ostatními trestanci.*“²⁴ Vězeň v samovazbě nesměl komunikovat s žádnými spoluvězni. Platila pro ně specifická nařízení ohledně vyučování či návštěv bohoslužeb.²⁵ U každého vězně v samovazbě měla být jednou za čtrnáct dnů provedena inspekce, zároveň jej měl nejméně jednou týdně navštívit lékař a pravidelně byla provedena prohlídka cely.²⁶ Častěji také mělo být kukátkem kontrolováno, „*zda je u trestance vše v náležitém pořádku.*“²⁷ Doba výkonu trestu v samovazbě však podle zákona nesměla přesáhnout tři měsíce trvání bez přerušení a takto odpykaná doba byla počítána jako 1,5 násobek.²⁸

Předpisy a nařízeními nebyli ovšem svázáni pouze vězni, také práce dozorců se musela řídit domácím řádem, nadto byla také podřízena služebním předpisům. Optikou předpisů pro dozorce pak lze pozorovat, jak dalece byl nařízenými ovlivňován pracovní i běžný život úředníků a státních zaměstnanců.²⁹

Tyto předpisy v první řadě určovaly strukturu řízení dané věznicí, kterou vedl žalářník (*Kerkermeister*, později ředitel nebo správce věznicí), jemuž byli podřízeni dočasní či definitivní vězeňští dozorcí. Správu věznicí pak kontroloval vězeňský inspektor – jeden ze soudců, který tím byl pověřen. Přirozeně byla dozorcům i žalářníkovi předepsána služební uniforma.³⁰

Výrazně byl omezen pohyb dozorců nejen ve službě, zvláště pak správce věznicí, který při každém delším opuštění věznicí musel předat dozor nad věznicí svému zástupci určenému soudním prezídiem. Pro opuštění věznicí na déle než dvě hodiny pak sám musel

žádat prezídium o dovolení. Volnější režim měli vlastní dozorcí, kteří měli určenu dobu, kdy nebyli ve službě a nemuseli se zdržovat ve věznici.³¹ Zajímavé v tomto směru je, že většina dozorců nebyla z Uherského Hradiště a dojížděla z okolních vesnic, kde mnozí měli vlastní hospodářství.³²

Zvláštní postavení státních úředníků, jmenovitě dozorců, a jejich podřízenost předpisům v každém okamžiku zcela pregnantně specifikuje § 6: „Zalářník a dozorcí vězňů nechtě se ve službě i mimo ni snaží o přísně spořádaný a střídavý způsob života a vyhýbají se všemu, čím by mohla být zpochybněna jejich služební nepředpojatost.“³³

Ve službě se měli dozorcí k vězňům chovat nejenom přísně, ale také přátelsky a trpělivě, také jim bylo zakázáno jakékoliv týrání vězňů nebo nadávky; naproti tomu se s nimi nesměli stýkat jiným než dovoleným způsobem, nesměli „...jim ani nic darovat, půjčit, prodat, přinést, ani od nich nic přijmout, vypůjčit si, koupit, vyměnit nebo použít k osobní potřebě.“³⁴ Byla od nich očekávána naprostá nestrannost a profesionalita. Snad trochu překvapivě působí důslednost, s jakou je ve služebních předpisech prikazováno, že „vězňům je zpravidla vykáno.“³⁵

Úkolem správce věznice byla organizace a dozor nad vězeňskými dozorcí; měl zodpovědnost za jejich službu i správné chování a za bezproblémový chod věznice. Každý den a nejméně každou druhou noc pak měl v nepravidelných časech provádět kompletní prohlídku věznice a dbát na dodržování domácího i služebního řádu, ale také kontrolovat zabezpečení budovy proti požáru nebo jinému nebezpečí nebo zda vězni nepřipravují útěk.³⁶ Kerkermeister zodpovídal také za přijímání nově dodaných vězňů, jejichž údaje zapisoval do přijímacího listu (*Aufnahmsliste*) a dbal na jejich zařazení podle daných kritérií (pohlaví, kategorie vězení). Zodpovídal ovšem i za návštěvy „cizích“ lidí ve věznici, které osobně povoloval.³⁷ Zároveň bylo úkolem správce věznice zajistit, aby mohla být každému vězni, který měl pracovní povinnost, přidělena práce, která by jej plně zaměstnala a žádný z vězňů tak nezaháležel.³⁸ A konečně zodpovídal správce nejen za přijímání vězňů a průběh trestu, ale také za jejich propouštění a vedení dalších úředních záznamů o provozu věznice.³⁹

Úkolem samotných dozorců pak byl dozor nad dodržováním předpisů vězni, kontrola klidu na chodbách i celách a dohled nad vězni ve věznici nebo mimo ni, pokud k tomu byli žalářníkem určeni.⁴⁰ Nejdůležitějším úkolem dozorců byla podle předpisů každodenní kontrola všech cel a vnitřních i vnějších prostor věznice. „Dozorcí jsou se vši zodpovědností povinni na celách a ložnicích vězňů, které jim byly svěřeny, každý den provést prohlídku všech míst a přesvědčit se, že dveře, okna, zámky, mříže, přístroje a části zařízení nejsou poškozeny, že v nich nejsou ukryty pracovní nástroje a jiné nemístné věci, a že nejsou činěny přípravy k útěku. [...] Vizitace je vždy prováděna za přítomnosti vězně, obdobně je vždy přibrán druhý dozorce.“⁴¹

Zvláštní pozornost při dozoru byla předepisována, pokud se vězni pohybovali po chodbách (při cestě do kaple, k práci, na výuku) i při všech činnostech vězňů mimo cely. Nejkomplikovanější situace přirozeně nastávala mimo areál věznice při venkovních pracích, kdy bylo hlídání vězňů obzvláště obtížné.⁴² K povinnostem dozorců patřila také organizace práce dle pokynů žalářníka či rozdělování jídel a přilepšení vězňům.

Služební předpisy upravovaly také jednotlivé části denního pořádku včetně zvláštních předpisů pro noční službu, při níž měli dozorcí povinnost dodržovat co možná největší klid, pročež v noci nosili dozorcí boty s plstěnými podešvemi.⁴³

Úkolem dozorců bylo vězně vychovávat, aby po svém propuštění byli schopni a odhodláni žít poctivě a bezúhonně. Za tímto účelem se nedílnou součástí výkonu trestu stávala jak pracovní činnost, tak výchova školní a morální. Obojí byly většinou vykonávány v uzavře-

ném areálu věznice, i když na některé práce vězni odcházeli i mimo areál – bylo tomu tak v případech, že bylo zapotřebí prostor nebo strojů či nástrojů, které věznice neměla a ani do ní nemohly být dopraveny či zapůjčeny, nebo šlo o zemědělské práce mimo areál. Ve všech případech však museli být vězni pod dohledem strážce.⁴⁴

Pro některé práce bylo třeba vytvořit dílny, pro něž původní plány věznice vyhradovaly dvě větší místnosti ve druhém patře západovýchodního traktu vedle ženských chórů nad kaplí;⁴⁵ podle publikace *Vězeňství v Československé republice* z roku 1930 měla věznice zřízeny čtyři dílny,⁴⁶ v roce 1942 pak sedm dílen, a sice obuvnickou, krejčovskou, truhlářskou, litografickou, tiskařskou a zámečnickou dílnu a prádelnu. Tyto dílny ovšem byly „...jen jednoduše zařízeny a vybaveny jen většinou pro nutné opravy inventárních předmětů věznice.“⁴⁷

Tzv. domácí práce, tedy úklid v justičním areálu, nošení paliva, práce v kuchyni či například zahradní práce, vězni přirozeně nevykonávali v dílnách, ale různé v areálu, kde se která práce nacházela.⁴⁸

Samotné účely práce byly v podstatě tři: Jednak snaha vězně zaměstnat, aby nezahláli a případně neplánovali útěk. Dalším prvkem byla snaha vězně vzdělat a vychovat k práci. „Byla zdůrazňována i důležitost pracovního výcviku, který měl vězni umožnit snazší začlenění do společnosti, po jeho propuštění z věznice.“⁴⁹ Tato snaha přímo souvisela se snahou o nápravu trestanců a zlepšení jejich situace po návratu do běžného života tak, aby bylo sníženo riziko recidivy. Třetím a mnohdy zásadním účelem práce vězňů byla snaha alespoň částečně kompenzovat náklady státu na vězeňský systém a usnadnit ekonomickou situaci jednotlivých věznic.⁵⁰

Také u věznice v Uherském Hradišti se podle archivních materiálů zdá, že nezanedbatelná část prací byla pro erár, ať už při zajišťování běžného denního chodu věznice, nebo drobné opravy či úpravy v jejím areálu. V příjmech věznice hrály významnou roli také sezónní zemědělské práce. Obecně se ale jak poměry jednotlivých prací, tak jejich přínos v jednotlivých letech lišily, protože ne vždy se podařilo zajistit tytéž smlouvy anebo nebylo možné vězně, kteří byli právě k dispozici, využít pro stejné práce.

Bohužel v prozkoumaných archivních materiálech týkajících se přímo věznice v Uherském Hradišti je pouze několik jmen firem, pro které byli vězni zaměstnáni, ovšem všechna jsou uvedena spíše nepřímou a nikdy prostřednictvím smlouvy; podstatně více lze zjistit o pracích vězňů prováděných pro správu věznice.

Jde-li o práce pro soukromé firmy, nejprve se již v roce 1901 objevuje názvem firma Baťa, od níž je ve zmíněných archivních materiálech pouze pracovní výkaz *Arbeitsliste über die Probe-Stücklohn-Arbeit für den Patschen-Erzeuger, Anton Baťa*, ale bez jakýchkoliv bližších informací.⁵¹

Další firmou, která je v archivních materiálech jmenována je *Österreichische Fettgewinnungsgesellschaft m. b. H.* Tato firma obchodovala s přístroji oddělujícími tuk z odpadních látek a od zákazníků tento tuk také vykupovala k použití v technických mazivech. Spolupráce věznice s touto firmou začala v květnu 1916, není však jasné, zda trvala i po skončení války.⁵²

V roce 1924 byla zahájena spolupráce mezi věznicí a firmou Heřmana Morgensterna, která v Uherském Hradišti vyráběla nábytek, na leštění, sestavování a vyplétání součástí židlí, k čemuž mělo být využito patnáct trestanců a pět trestanek. „K tomu účelu jest ovšem zapotřebí, aby majitel a dílvedoucí jmenované firmy měli právo a povolení ve věznicí v pracovním přímo asi týden dozorcí a trestancům práci ukázati a naučiti.“⁵³ V říjnu téhož roku byl Morgensternův návrh na zaučení a následující spolupráci s věznicí brněnským prezidiem přijat.⁵⁴

Jako jedna z běžně zmiňovaných prací vězňů v první polovině 20. století se v literatuře objevuje práce v zemědělství, obzvláště během náročných sezónních prací (např. žní). Tře-

baže se zmínky o vyslání vězňů na zemědělské práce objevují také v archivních materiálech poměrně nezářídka, jsou zjevná některá negativa takové práce, jako například vzdálenost pracovního prostoru od věznice nebo účinné zabezpečení vězňů na velké otevřené ploše pole omezeným počtem dozorců. Na začátku května 1901 se k otázce použití vězňů v zemědělství vyjádřilo také ministerstvo práva, které ji z výše uvedených důvodů pro krátkodobé a nesezónní práce důrazně nedoporučovalo: „*Není možno stav vězňů navyšovat pro krátký čas polních prací. [...] Pokud se týká druhů prací, mají být vězni [...] vysíláni na následující práce [...]: náprava škod způsobených povětrnostními podmínkami, požáry, obnovy atd.*“⁵⁵ Ministerstvo také doporučilo k takovým činnostem používat pouze spolehlivé vězně.⁵⁶

V literatuře nejčastěji se objevující prací vězňů je bezpochyby lepení sáčků. Ve věznici byla zřízena sáčkárna vyrábějící zboží pro uherskohradištskou papírnickou firmu J. Šubert, která odebírala všechnu výrobní kapacitu věznice. V roce 1928 správa věznice musela pro nedostatek kapacit odmítnout nabídku firmy Papirografie.⁵⁷ Třebaže práce na lepení sáčků nebyla nijak náročná ani výdělečná, byla pro věznice výhodná především v tom ohledu, že nekladla žádné nároky na profesní výcvik a fyzickou zdatnost vězňů a mohla být vykonávána bez jakékoli dílenské vybavenosti, přímo na celách včetně samovazeb.

Mnohem lépe lze z archivních materiálů zdokumentovat některé práce, které byly součástí vnitřní ekonomiky věznice.

Jednou z takových prací bylo zřízení a provoz zahrady, která byla celá v obezděném areálu věznice, severně od budovy samovazeb, tzv. hospodářského dvora a jednoho z vycházkových dvorů, vlastně severně od současné zdi věznice v místě dnešního autobusového nádraží.⁵⁸ Podobně jako v jiných věznicích sloužila zahrada jednak k zaměstnání vězňů, jednak k „přilepšení“ ekonomiky věznice, která díky zde pěstovaným plodinám ušetřila na nákupu potravin, především brambor či kořenové zeleniny. O vedení prací na zahradě vypovídá zpráva správy věznice prezídiu krajského soudu z 15. října 1924. „*Ve zdejší věznici jest dozorce Josef Müller již 15 roků vedením zahradnictví pověřen. Týž zvelebil naši zahradu, která dříve ani zahradou nazývána býti nemohla, neb byly to jen samé příkopy a násypy z rumu při stavbě této věznice zůstavši. [...] Roční bilance vězeňského zahradnictví [...] vykazuje vždy značný čistý zisk; tak v roce 1922 – 8.411 Kč 29 hal. a v roce 1923 – 9.396 Kč 08 hal. což jest z této malé plochy /:104 kroky široká a 75 kroků dlouhá:/ pěkný výtěžek.*“⁵⁹ Zdá se tedy, že prostor zahrady byl upraven až kolem roku 1909.⁶⁰ Závěrem této zprávy je ještě zhodnocen přínos zahrady pro samotné hospodářství věznice a zásobování kuchyně: „*Správa věznice jest co se týče zasobování zeleninou k stravování vězňů úplně soběstačitelná a dovedností dozorce Müllera děje se stravování vězňů zvláště v létě a na podzim z větší části ze zahrady.*“⁶¹

Řada prvků fungování věznice v první polovině 20. století byla způsobena nutností improvizace. Jedním z nich bylo zavedení chovu králíků ve věznici, který měl umožnit, aby i přes komplikovanou potravní situaci dostávali vězni maso podle předpisů.⁶² Brněnské prezídium v roce 1916 napsalo: „*Vzhledem k problémům v zajišťování nutných požadavků při stravování vězňů, zejména masa pro nemocné vězně, nařizuje ministerstvo spravedlnosti, aby v každé mužské trestnici, v níž doposud není chov králíků zaveden, [...] byl zřízen chov králíků za účelem zužitkování masa při zaopatřování vězňů.*“⁶³ Na základě tohoto doporučení byl zaveden v uherskohradištské věznici chov králíků, k jejichž vyživování však nedostačovala tráva z pozemků věznice, a tak byla k jejímu získávání vybrána louka „V Tenici“, pronajatá od města za 100 K ročně od roku 1917.

Správa věznice pravidelně podávala zprávy o chovu králíků, z nichž lze vyčíst řadu pozoruhodných informací. Např. v roce 1917 k začátku roku měla věznice 2 samce, 10 samic a 56 mladých králíků. V průběhu roku se narodilo 82 králíků a 56 králíků bylo poraženo na maso pro nemocné vězně (86,08 kg masa, výnos chovu dosáhl v roce 1917 tedy 585 K 35 h). Na sta-

vu chovu králíků lze také sledovat obecné proměny hospodářské situace – v roce 1919 ještě z 95 nových králíků 55 zahynulo, v roce 1920 to bylo pouhých 14 ze 120. Zlepšení poměrů se ale promítlo také v pozvolném útlumu chovu králíků, tak v roce 1923 si pak již správa věznice přestala pronajímat louku „V Tenici“ – chov králíků byl natolik zredukován, že dostačovala tráva z pozemků věznice.⁶⁴

Dozorcům, kteří se na dozoru při práci vězňů podíleli, byly vypláceny odměny, a to v průběhu doby podle různého klíče – buď ve stanovené výši, nebo v procentech podle zisku z práce, při níž asistovali.⁶⁵

K činností běžného chodu věznice zcela jistě náleží také výuka vězňů, která se konala společně v jedné místnosti v prvním patře západovýchodního křídla; účastnili se jí ti, jimž to určoval domácí řád. Pouze samovazební vězni se vzdělávali na svých celách, k čemuž je měl učitel nejméně jednou týdně navštívit.

Pro uherskohradištskou věznici byly v roce 1901 schváleny předpisy týkající se vyučování vytvořené na základě předpisů zaslanych z jiných věznic a přizpůsobeným místním podmínkám.⁶⁶

Za náplň výuky tento řád stanovoval znalosti, které byly určeny pro obecné školy. „*Vyučování ve škole vztahuje se na čtení, psaní, počítání, na jazyk, stejně jako hlavní pojmy přírodopisu a zeměpisu se zvláštním důrazem na vlast...*“⁶⁷ O znalostech vězňů, a tedy i jejich povinnosti účastnit se vyučování, se rozhodovalo na základě zkoušky, kterou procházeli ihned po nástupu do vězení.⁶⁸ Výuka byla naplánována podle rozvrhu hodin v předpisech z roku 1901 pro vzdělávání v základních školních dovednostech pro každou ze dvou tříd na čtyři dny po jedné vyučovací hodině odpoledne, další dvě hodiny týdně byly vyhrazeny pro výuku katolického náboženství.⁶⁹

Tento rozvrh hodin pro věznic v Uherském Hradišti však nebyl přesně dodržován – dle výročních výkazů se vyučování konalo většinou pouze dvakrát týdně, ovšem v jednotlivých letech v různé dny. Zdá se tedy, že tento rozvrh byl časově naddimenzován podle větších věznic.⁷⁰ Ve věznici okresního soudu se vyučování, vzhledem ke krátkým trestům zdejších vězňů, většinou nekonalo vůbec.⁷¹

Cíl výuky byl jasně definován v předpisu pro vyučování: „*Poněvadž vyučování ve vězeňské škole by mělo být vězňům po jejich návratu na svobodu k užitku.*“⁷² Z toho důvodu měla být výuka zaměřena především na realie a praktické použití poznatků. Aby se vězni mohli učit i mimo vyučovací dny, zadával jim učitel úkoly, především cvičení v psaní a počtech.⁷³ Vězeňský učitel podával výkaz o výuce prezidentu krajského soudu každý měsíc, v němž hodnotil chování, píli a pokrok svých vězeňských žáků,⁷⁴ a pak na závěr vyučovací periody.⁷⁵

Vedle přímé výuky učitelem měla věznice také knihovnu, která byla určena pro vězňe – byla využívána především vyšetřovanci, jež měli podstatně více volného času. Trestanci ve sledované době si výjimečně mohli také nechat zasílat odborné knihy či časopisy, pokud to na základě jejich dobrého chování schválil ředitel věznice. Vězeňská knihovna byla spravována učitelem a také doplňována na základě jeho návrhů. Knihovna měla v roce 1901 178 německých a 201 českých knih⁷⁶ a v roce 1915 potom 203 německých a 386 českých knih, které byly vězni často využívány.⁷⁷ Ještě v září 1926 byl poměr knih obou jazyků poměrně podobný a správa věznice žádala prezidium Krajského soudu o peníze na nákup knih s dodatkem, že „*Počet českých knih, [...], pro stav vězňů nestačí.*“⁷⁸

Podle zprávy vězeňského učitele Richarda Starnovského věznici nejvíce chyběla odborná literatura, kterou také někteří vězni požadovali. „*Jsou mezi vězni i lidé inteligentní, kteří mají přehled literatury, a žádají tu něco z oboru technologie, tam zase z oboru národohospodářského, neb racionálního hospodářství atd. a toho všeho naše knihovna postrádá.*“⁷⁹

Otázka přístupnosti knih a literatury vězňům nabyla na větší důležitosti pro správu věznic v okamžiku, kdy ve věznici byli vězni političtí, kteří podléhali odlišnému, v době monarchie i první republiky v mnohém mírnějšímu, zacházení a předpisům, ať už se týká literatury, oblečení, jídla nebo například práce.⁸⁰ Nebezpečí takových vězňů a důvod zvýšené pozornosti spočívaly především v riziku ovlivnění ostatních vězňů jejich názory. Jedním takovým vězňem byl v uherskohradištské věznici za první republiky komunista Jan Prachař, kterému mohli příbuzní přinášet knihy a tiskoviny. Poté, co jednomu z dozorců (jako vězeň v samovazbě se s jinými vězni nestýkal) půjčil politický tisk, měl povoleno dostávat pouze nepolitickou literaturu.⁸¹ Jak dále říká zpráva krajského soudu: „...v některých trestnicích a věznicích je provozována komunistická propaganda. Zatčení komunisté využijí prý mnohdy dobu svého uvěznění k tomu, aby doplnili své všeobecné vědomosti a prohloubili své znalosti komunismu. [...] věnují prý se studiu spisů národohospodářských, speciálně pak spisů Marxových...“⁸² Podle zprávy prezidia tak političtí vězni spíše rozšiřují své politické vzdělání a upevňují svůj názor, takže „...po odpykání trestu stávají se z nich vybraní agitátoři, pracovníci a znalci komunismu.“⁸³ Nadto ministerstvo také upozorňovalo na nebezpečí propagace ze strany politických vězňů mezi spoluvězni. Jak vyplývá také ze zprávy z Uherského Hradiště, riziko propagandy nebylo eliminováno ani umístěním politického vězně do samovazby.

Přestože otázka dějin vězeňství není v české (a do značné míry ani zahraniční) historiografii důsledně prozkoumána, je možné konstatovat, že pro území Moravy je v obecné rovině a v rámci směrnic výše popsané běžné fungování věznic platné na úrovni věznic téhož typu – jak především díky fakticky unifikovaným předpisům, tak díky z archivních materiálů doložitelnému častému korespondenčnímu kontaktu jednotlivých věznic a výměně zkušeností s řízením a provozem.

Poznámky:

- 1 Uhlík, J.: Skoro stoletý zákon a nápravné instituce 2. poloviny 19. století. *České vězeňství* 1, 1999, s. 39.
- 2 *Domácí řád pro věznici c. k. zemského soudu v Brně*, Brno 1883. V daném roce byl tento řád vydán pro věznici v Brně, pro další věznice byl vydáván postupně – např. v roce 1884 pro Znojmo, 1885 pro Olomouc – s minimálními úpravami. Rok vydání řádu pro věznici krajského soudu v Uherském Hradišti není z prostudovaných materiálů určitelný, na základě pramenů však lze předpokládat, že to bylo ještě před rokem 1897. Tento domácí řád v maximální možné míře vycházel z výše zmíněného řádu z roku 1883. Pro účely této studie pak je jako základní zdroj použit *Domácí řád pro věznici c. k. krajského soudu v Olomouci*, jehož ustanovení byla konzultována s archivním materiálem.
- 3 Uhlík, J.: c. d., s. 39 a 43. Pravidla, podle kterých byli vězni dodáváni k výkonu trestu do trestnic, není možné zobecnit na celou sledovanou dobu, protože nerozhodovala pouze délka trestu a jeho přísnost, ale tato pravidla se přirozeně měnila, ať už na základě změny předpisů nebo rozhodnutím ministerstva či prezidia Vrchního zemského soudu byla dočasně pozměňována, aby reflektovala kapacitní podmínky v jednotlivých institucích. Také mohlo být rozhodnuto o individuální výjimce.
- 4 *Domácí řád pro věznici c. k. krajského soudu v Olomouci*, Brno 1885, § 1, s. 1.
- 5 Tamtéž, § 3, s. 1.
- 6 Tamtéž, § 3, s. 2.
- 7 Tamtéž, § 2, s. 1.
- 8 Tamtéž, § 7, s. 3. Také v otázce úpravy vlasů a vousů byli vězni stratifikováni. Žaláční trestanci mohli nosit delší vlasy a vousy jenom za dobré chování a v případě, že byl jejich trest kratší než tři měsíce; naproti tomu vyšetřovanci a „trestanci vězením“ směli nosit delší vlasy i vousy bez

udaných podmínek, pouze s tím, že u vyšetřovanců nesmí dojít k zásadní proměně stříhu vlasů nebo způsobu úpravy vousů oproti době jejich přijetí do věznice.

- 9 Tamtéž, § 6, s. 3.
- 10 Moravský zemský archiv (dále jen MZA), fond C 48 Krajský soud v Uherském Hradišti, II. manipulace, karton 30, folio 244r. Byly-li tyto bohoslužby pro vyznání, k němuž se daný vězeň hlásil, pořádány.
- 11 *Domáci řád pro věznicu c. k. krajského soudu v Olomouci*, Brno 1885, § 10, s. 3.
- 12 Tamtéž, § 11, s. 4.
- 13 Tamtéž, § 12-14, s. 4–5. Na celách byly prováděny na nástroje nenáročné práce, např. draní peří či lepení pytlíků.
- 14 Tamtéž, § 16, s. 6.
- 15 Tamtéž, § 16, s. 6.
- 16 Tamtéž, § 15, s. 5–6. Týdenní limit pro nákup vedlejších požitků představoval 3 zl pro vyšetřovance nebo 1 zl pro trestance vězením či 40 kr pro trestance žalářem. Požitky byly vězňům dávány denně mimo žalární trestance, kteří požitky dostávali pouze ve čtvrtek a v neděli.
- 17 Tamtéž, § 28, s. 9.
- 18 Tamtéž, § 19, s. 7.
- 19 Tamtéž, § 22, s. 7–8.
- 20 Tamtéž, § 23, s. 8.
- 21 Tamtéž, § 33, s. 11–12.
- 22 MZA, fond C 48, II. manipulace, karton 30, sk. 16/1, folio 242.
- 23 Tamtéž. Denní pořádek uváděn podle nařízení c. k. krajského soudního prezidenta Putny z 2. 3. 1901. Ve sledovaném období však docházelo k jeho proměnám, ať už z klimatického, nebo organizačního důvodu. Většina těchto změn v archivních materiálech správy věznice v podobě předpisu zachována není, ale lze je pozorovat např. z popisů mimořádných událostí.
- 24 Tamtéž, folio 227v.
- 25 Tamtéž, folio 230r.
- 26 Tamtéž, folio 230r.
- 27 Tamtéž, folio 230v. Originál: „...ob bei dem Sträflinge Alles in gehöriger Ordnung sei.“
- 28 Tamtéž, folio 231r.
- 29 *Dienstunterricht für den Kerkermeister und Gefangenaufseher des k. k. Kreisgerichtes in Olmütz*, Brno 1885. Tento text k předpisům pro dozorce vychází opět ze znění určeného pro věznicu v Olomouci. Text je však odlišen od původního znění předpisů pro brněnskou věznicu prakticky jen ruční změnou názvu věznice. Předpisy pro dozorce byly vydávány podobným způsobem jako Domáci řád, na který také byly navázány.
- 30 Tamtéž, § 2, s. 1.
- 31 Tamtéž, § 4, s. 2.
- 32 MZA, fond C 6 Vrchní zemský soud Brno, II. manipulace, karton 1106, folio 125–126.
- 33 *Dienstunterricht für den Kerkermeister und Gefangenaufseher des k. k. Kreisgerichtes in Olmütz*, § 6, s. 3. Originál: „Der Kerkermeister und die Gefangenaufseher haben sich in und außer dem Dienste eines streng geregelten, nüchternen Lebenswandels zu befleißigen und Alles sorgfältig zu vermeiden, wodurch ihre dienstliche Unbefangeneheit beeinträchtigt werden könnte.“
- 34 Tamtéž, § 10, s. 4. Originál: „...ihnen weder etwas schenken, leihen, verkaufen, zutragen, noch von ihnen etwas annehmen, erborgen, kaufen, eintauschen oder zur Privatbestellung übernehmen.“
- 35 Tamtéž. Originál: „...die Gefangenen sind in der Regel mit ‚Sie‘ anzureden.“
- 36 Tamtéž, § 13–17, s. 4–5.
- 37 Tamtéž, § 18–25, s. 5–10.
- 38 Tamtéž, § 37, s. 15–16.
- 39 Tamtéž, § 39, s. 16–17, § 44–51, s. 18–21.
- 40 Tamtéž, § 52, s. 22.
- 41 Tamtéž, § 57, s. 23. Originál: „Die Aufseher sind bei strenger Verantwortung verpflichtet, die ihnen zur Aufsicht zugewiesenen Schlafgefängnisse und Zellen täglich in allen ihren Theilen genau zu untersuchen und sich zu überzeugen, ob nicht die Thüren, Fenster, Schlösser, Gitter, Geräthe und Einrichtungsstücke beschädigt, Arbeitsgeräthe oder andere ungehörige Gegenstände in denselben

- versteckt, oder Vorbereitungen zu einer Entweichung getroffen sind. [...] Muß die Visitation in Anwesenheit der Gefangenen vorgenommen werden, so ist immer ein zweites Aufsichtsorgan beizuziehen.“
- 42 Tamtéž, § 60–64, s. 24–26.
- 43 Tamtéž, § 80–81, s. 30–31.
- 44 U h l í k, J.: c. d., s. 42. Podle Uhlíka měli dozorcí v případě, že se s trestanci pohybovali mimo věznici, povinnost nosit s sebou pušku.
- 45 MZA, fond C 48, I. manipulace, karton 171, folio 140.
- 46 *Vězeňství v Československé republice*, Praha 1930, s. 71.
- 47 MZA, fond C 48, III. manipulace, karton 172, folio 2r.
- 48 U h l í k, J.: c. d., s. 42.
- 49 Tamtéž.
- 50 Tamtéž, s. 43.
- 51 MZA, fond C 48, II. manipulace, karton 30, sk 16, folio 298–299.
- 52 MZA, fond C 48, II. manipulace, karton 119, folio 48–51.
- 53 MZA, fond C 48, III. manipulace, karton 8, folio 136r.
- 54 Tamtéž, folio 138r.
- 55 MZA, fond C 48, II. manipulace, karton 30, folio 80r. Originál: „*Es ist unthunlich den Sträflingsstand für die kurze Zeit der Feldarbeiten zu vermehren. [...] Was die Arbeitsgattung anbelangt, so sollen Sträflinge [...] zu folgende Arbeiten entsendet werden [...]: Wetterschäden, Brandschäden, Verneuerungen u. S. w.*“
- 56 Tamtéž, folio 83–84.
- 57 MZA, fond C 48, III. manipulace, karton 44, folio 586–587.
- 58 Dnešní areál věznice má délku zhruba 150 m, je tedy kratší o 60 m, tedy přibližně o celou délku zahrady v místě dnešního autobusového nádraží.
- 59 MZA, fond C 48, III. manipulace, karton 8, folio 135.
- 60 V archivních materiálech se také ještě roku 1908 neobjevují žádné zmínky o využívání zahrady.
- 61 Tamtéž, folio 135v.
- 62 Více ke stravování vězňů, především v době první republiky, ale částečně platné také pro dřívější dobu: U h l í k, J.: Rozpis vězeňských potravinových dávek v období mezi světovými válkami. *Historická penologie* 5, 2004, s. 16–22.
- 63 MZA, fond C 48, II. manipulace, karton 105, folio 350r. Originál: „*Mit Rücksicht auf die Schwierigkeiten in der Beschaffung der erforderlichen Verpflegerfordernisse für die Sträflinge, insbesondere von Fleisch für kranke Sträflinge verfügt das Justizministerium, dass in jenen Männerstrafanstalten, in denen die Kaninchenzucht noch nicht eingeführt ist, [...] die Kaninchenzucht zum Zwecke der Verwertung des Fleisches bei der Verpflegung der Sträflinge einzuführen ist.*“
- 64 Tamtéž, folio 380r.
- 65 MZA, fond C 48, III. manipulace, karton 44, folio 754–767.
- 66 MZA, fond C 48, II. manipulace, karton 30, folio 236–239.
- 67 Tamtéž, folio 236v. Originál: „*Das Unterrichts in der Schule erstreckt sich auf das Lesen, Schreiben, Rechnen, auf die Sprache, sowie auf die wesentlichen Grundberiffe der Natur- und Erdkunde mit besonderer Berücksichtigung des Vaterlandes...*“
- 68 MZA, fond C 48, II. manipulace, karton 30, folio 237r.
- 69 Tamtéž, folio 244r.
- 70 Konkrétně rozvrh vyučování vězňů poměrně úzce vycházel z rozvrhu věznice v Těšíně (MZA, fond C 48, II. manipulace, karton 30, folio 94r.).
- 71 Např. v roce 1915 (MZA, fond C 48, II. manipulace, karton 30, folio 169.).
- 72 MZA, fond C 48, II. manipulace, karton 30, folio 237v. Originál: „*Da der Unterricht in der Gefangenhausschule den Sträflingen nach ihrer Zurückversetzung in die Freiheit von Nutzen sein soll.*“
- 73 Tamtéž, folio 237v.
- 74 Takový výkaz např. MZA, fond C 48, II. manipulace, karton 30, folio 283–284. Je zde 10 vězňů I. třídy a 13 vězňů II. třídy, vesměs s dobrým nebo velmi dobrým hodnocením chování i práce.
- 75 Tamtéž, folio 238.

- 76 MZA, fond C 48, II. manipulace, karton 33, folio 434.
77 MZA, fond C 48, II. manipulace, karton 30, folio 169.
78 Tamtéž, folio 339r.
79 Tamtéž, folio 385v.
80 U h l í k, J.: c. d., s. 41.
81 MZA, fond C 48, III. manipulace, karton 17, folio 304r. Je třeba podotknout, že výkonem trestu pouze v samovazbě se mu trest o třetinu zkrátil, konkrétně Prachařův trest se zkrátil o dva měsíce. Četnost návštěv, které mu byly povoleny, pak svědčí o mírnějším přístupu k politickým vězňům.
82 Tamtéž, folio 305r.
83 Tamtéž, folio 305r.

Mgr. Jan Z á m e č n í k (n. 1989), pracovník Vojenského ústředního archivu/Vojenského historického archivu v Praze. Ve svém odborném zájmu se věnuje ozbrojeným a bezpečnostním složkám od poloviny 19. do poloviny 20. století.

Everyday Functioning Prisons of Regional Courts Prisons in Austrian-Hungarian empire and in Czechoslovak republic as Documented on the Example of the Prison in Uherské Hradiště

A b s t r a c t

The study deals with everyday functioning of the prison in Uherské Hradiště in the time of the late 19th century and the beginning of 20th century, i.e. before the World War II. According to the principal role of centrally laid down or inspired rules the basic aspects of its functioning can be generalised for almost all prisons of regional courts in Moravia.

Prescriptions regulating everyday life of the prison, behaviour, rights and duties of its employees and prisoners were mainly represented by home rule and working rules for wardens and some rules with limited validity. The main points of the contents of the rules which are described in the first part of the study cover life of prisoners from their imprisonment, their dress code, daily regime, work, education, boarding and their release from the prison. All the rules were enforced by disciplinary recourse. A set and repetitive timetable which was interrupted only by holidays and whose most important part was work was essential in this highly organized environment.

Prisoners' work and its most important aspects are in the centre of the second part of the study. Despite the fact that work was a central part of prisoners' life in the period examined and it was also the way of their education, it cannot be perceived as a useless punishment. Prisoners were mostly engaged in crafts, helping in the fields and other activities consumed by the prison authorities or by external society.

Certain groups of illiterate prisoners had to attend classes and the prisoners were allowed to borrow books from prison library. This was utilized mainly by prisoners who almost did not leave their cells. In the end the study shortly deals with a related issue of dangerous political propaganda in the prison at the time of the First Republic.

Der übliche Betrieb der Gefängnisse der Kreisgerichte in Österreich-Ungarn und in der Tschechoslowakischen Republik am Beispiel des Gefängnisses in Uherské Hradiště

Z u s a m m e n f a s s u n g

Diese Studie beschäftigt sich mit dem üblichen Betrieb des Gefängnisses in Uherské Hradiště unter den Bedingungen des ausgehenden 19. Jahrhunderts und des beginnenden 20. Jahrhunderts bis zum zweiten Weltkrieg. Aufgrund der prinzipiellen Rolle der zentral vorgeschriebenen oder inspirierten Dienstordnungen kann jedoch der übliche Betrieb dieses Gefängnisses in den Grundfragen auch auf fast alle Gefängnisse der Gerichtshöfe (bzw. Kreisgerichte) in Mähren verallgemeinert werden.

Die den üblichen Betrieb des Gefängnisses, das Verhalten, die Rechte und Pflichten seiner Angestellten und der Häftlinge selbst regelnden Vorschriften waren insbesondere die Hausordnung und die Dienstordnung für das Aufsichtspersonal, ferner verschiedene Vorschriften mit engerer Gültigkeit. Der Hauptinhalt dieser Vorschriften, der im ersten Teil der Studie beschrieben wird, erfasst das Leben der Häftlinge von ihrer Aufnahme zum Strafvollzug über Bekleidung, Tagesablauf, Arbeit, Unterricht und Verpflegung bis zu ihrer Entlassung aus der Haft und ihre Einhaltung wurde mit Disziplinarstrafen durchgesetzt. Besonders wichtig in einer derart organisierten Gemeinschaft wie dem Gefängnis war ein fester und sich ständig wiederholender Tagesablauf, der nur durch die Feiertage unterbrochen wurde und dessen untrennbarer Bestandteil die Arbeit der Häftlinge war.

Die Häftlingsarbeit und deren wichtigste Aspekte sind dann Inhalt des zweiten Teils dieser Studie; die Arbeit war im untersuchten Zeitraum der Hauptinhalt des aktiven Sträflingslebens in den Haftanstalten und ein Mittel zu ihrer Erziehung, trotzdem kann sie jedoch nicht als zwecklose Strafe angesehen werden. Zumeist waren es Handwerksarbeiten, Aushilfe bei Feldarbeiten und andere Tätigkeiten, die entweder von der Gefängnisverwaltung (oder dem Gerichtspräsidium) selbst oder durch externe Unternehmen genutzt wurden.

Für die Häftlinge war auch ein Unterricht bestimmt, der für bestimmte Analphabetengruppen unter ihnen obligatorisch war, sowie die Möglichkeit, Bücher aus der Bibliothek zu entleihen. Letzteres nutzten insbesondere die Untersuchungshäftlinge, die ansonsten ihre Zellen fast nie verließen. Abschließend beschäftigt sich die Studie kurz mit der damit zusammenhängenden Frage der Gefahr politischer Propaganda in den Gefängnissen der ersten Republik.